

УДК 378:371.134:372.4

М. М. Греб,
кандидат філологічних наук, доцент, докторант
(Бердянський державний педагогічний університет)
marygreb@i.ua

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація

У статті обґрунтовано лінгводидактичні засади навчання лексикології майбутніх учителів початкових класів з урахуванням логіки навчального процесу в сучасному педагогічному виші. Окреслено методичні орієнтири організації роботи студентів над лексичною теорією задля формування в них лексичної компетентності.

Ключові слова: лінгводидактичні засади, специфічні принципи навчання лексикології та фразеології, майбутні вчителі початкових класів.

Summary

The lingua-didactic basis of teaching Lexicology of future primary school teachers considering logics of educational process in modern pedagogical educational institution have been grounded. There have been pointed out methodic directions of organization of students' work at lexical theory for the forming of their lexical competence.

Key words: lingua-didactic basis, specific principles of teaching Lexicology and Phraseology, future primary school teachers.

Постановка проблеми. Сучасні підходи до навчання зумовлюють докорінні зміни в системі фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи, пошук ефективних шляхів підвищення її якості, а відтак і нових підходів в оцінюванні навчальних досягнень суб'єктів дидактичного процесу у вищій школі.

Оновлення змісту сучасної мовної освіти вимагає трансформації технологій навчання української мови, розроблення інноваційних методик, спрямованих на формування мовної особистості студента, адаптованої до конкретних соціальних умов. Викладачі вишів шукають нові ефективні підходи до навчання мови загалом і лексикології зокрема.

У контексті багатоаспектних завдань сучасної педагогічної вищої освіти особливо актуалізується проблема розроблення концептуальних засад національної освіти, зв'язків із теорією формування (соціалізації) особистості.

А оскільки українська мова є відображенням і невід'ємним складником культури українського народу, тому навчання мовознавчих дисциплін повинно бути нерозривно пов'язаним із засвоєнням культури українського народу, а отже, з послідовним включенням до змісту навчання національно-культурного компонента.

З огляду на це формування лексичної компетентності майбутніх учителів початкових класів в нашому дослідженні проектуємо через лінгводидактичну стратегію, яка слугує першоджерелом та багатоетапним процесом фактичного оволодіння українським словниковим багатством, сприяє усвідомленню слова як найважливішої одиниці мови, що актуалізує, мотивує і спонукає суб'єктів педагогічної взаємодії до різних видів мовленнєвої діяльності, вираження найтонших відтінків думки, найглибших почуттів і переживань.

Наша розвідка є спробою окреслити теоретичні та практичні положення, які сприятимуть формуванню лексичної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Мета статті полягає в обґрунтуванні лінгводидактичних засад формування лексичної компетентності майбутніх учителів початкових класів в умовах вищого навчального закладу.

Аналіз досліджень і публікацій. У процесі дослідження нами використано наукові положення, сформульовані у працях філософів (Е. Баллер, С. Газман, В. Давидович, І. Зязюн, В. Кремень, Е. Соколов, В. Огнев'юк та ін.); психологів (Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтьєв, О. Киричук, Н. Кузьмін та ін.); педагогів (А. Алексюк, В. Бондар, Є. Бондаревська, Л. Ващенко, В. Давидов, І. Дичківська, Л. Занков, А. Капська, В. Луговий, О. Пехота, Г. Селевко, О. Савченко, С. Сисоева та ін.); психологів, мовознавців і дидактів (М. Кочерган, С. Семчинський, С. Данилова, Л. Мацько, М. Плющ, К. Городенська, А. Коваль, Н. Бабич, М. Вашуленко, О. Біляев, В. Мельничайко, М. Пентилюк, С. Караман, Л. Паламар та ін.), якими розроблено систему методичних підходів для формування фахових і предметних компетентностей, основ мовленнєвої культури і ділового спілкування, а також обґрунтовано теоретичні й практичні аспекти досліджуваної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Навчальний матеріал і цільові настанови під час вивчення лексики сучасної української мови добираються з урахуванням професійної орієнтації студентів. За таких умов зміст спілкування, мовленнєве наповнення, конструювання власних висловлювань є цілеспрямованими, сприяють формуванню лексичної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Для розкриття шляхів і методів формування лексичної компетентності у майбутнього вчителя початкових класів нами передбачено, які саме вміння необхідно в нього сформувати і вдосконалювати раніше вироблені, а також визначити сутнісні ознаки цих умінь.

В основу пропонованої методики нами покладено мовленнєву та особистісну культуру індивідуума, що передбачає: а) свідомий вибір змісту, мети та завдань; б) оволодіння системою конкретних знань, в) вироблення професійних мовленнєвих умінь, власних позицій і дій на основі злагоди з оточенням і постійним рухом до вищих щаблів досконалості; г) структурно-формальний чинник у становленні мовно-культурного "Я", який впливає сьогодні комплексно на когнітивний (нові, соціально вартісні моральні стереотипи), афективний (нові емоційні стереотипи), біхевіористичний (нові поведінкові стереотипи) аспекти, а також виявляє себе в категоріях: гармонізації мовленнєвої діяльності, її мовленнєвого спілкування, мовленнєвого самоототожнення (етнічне "Я", національне "Я", державне "Я", професійне "Я").

Не менш важливими у формуванні лексичної компетентності є *лексичні пізнавальні вправи та завдання*, які потребують пошуку нових знань і дій, окрім того, з позиції викладання ці завдання є способом організації пошукової діяльності студента і контролю за її процесом.

З погляду дидактичних завдань лексичні вправи об'єднуються в кілька типів: 1) з'ясування суті лексичного явища; 2) відшукування виучуваного явища серед слів (у реченні, зв'язному тексті) за зразком чи без нього; 3) добір

прикладів, що ілюструють виучуване лексичне явище; 4) групування виучуваних лексичних явищ за певними ознаками; 5) заміна слів і виразів іншими; 6) лексичний розбір; 7) складання речень і зв'язних текстів з використанням певного лексичного явища; 8) знаходження лексичних помилок та їх виправлення [1].

Добір лексичних вправ залежить від змісту і специфіки виучуваних лексичних понять. Так, при ознайомленні із значенням слова необхідні такі вправи: 1) тлумачення лексичного значення слова, використаного в контексті; 2) визначення лексичного і граматичного значень слова; 3) впізнавання слова за його тлумаченням; 4) відшукування в тексті слова з певним лексичним і граматичним значенням; 5) введення в контекст слова з указаним значенням; 6) відшукування значення (значень) слова у тлумачному словнику.

Однією з важливих лексичних вправ є розбір, який дозволяє організувати спостереження над лексичними явищами в текстах різних стилів, сприяє формуванню вмінь швидко відшукувати в тексті аналізоване слово, вільно користуватись тлумачним словником при розборі, встановлювати значення аналізованого слова в даному контексті.

У процесі лексичного розбору важливе значення має розуміння психологічної структури значення – єдиноспрямовані асоціативно-сміслові зв'язки між архітектонічними одиницями тексту як продукту мовлення.

Безперечно, у процесі розроблення системи вправ, тестових завдань, необхідних для формування лексичних компетентностей майбутніх учителів початкових класів необхідно, щоб під час опрацювання змістового компонента реалізовувалися такі дії: 1) прослуховування лексичних та фразеологічних одиниць, групування їх за тематикою: багатозначність/однозначність слів, типи лексичних значень слів, типи фразеологічних одиниць (напруження органів слуху); 2) вимова аналізованого слова, фразеологізму (фізичні рухи м'язів мовного апарату); 3) співвідношення одиниць мови з предметною (малюнки) і логічною реальністю (робота фізіологічного апарату); 4) реагування почуттями на позамовну дійсність і знаходження в мові відповідних одиниць мови для використання їх у мовленні; 5) самостійне опрацювання теоретичного матеріалу; 6) дослідницька, пошукова робота (конспектування, написання рефератів, лінгвістичних повідомлень, розроблення проектів, їх захист тощо).

Студіювання науково-методичних джерел переконує, що в царині методики навчання української мови у дошкільній, початковій, основній та вищій школах дослідники для формування лексичної компетентності пропонують послуговуватися усталеними в педагогічній науці загальнодидактичними принципами навчання.

Спираючись на теоретичні основи педагогіки і психології, методика навчання української мови в початковій школі застосовує такі загальнодидактичні принципи:

1. *Науковості* (тлумачення мовних фактів).

2. *Доступності* (відповідність змісту, форм, способів викладу віковим особливостям дітей).

3. *Наочності* (додаткові дидактичні засоби, зразки правильного мовлення).

4. *Систематичності і послідовності* (таке розташування матеріалу, яке дало б змогу зрозуміти окремі мовні факти і явища в цілісній системі).

5. *Наступності* ("заміна у свідомості учня неповної системи знань повнішою як розвиток у часі системи знань і вмінь учнів").

6. *Перспективності* (установлення зв'язків між матеріалом, що вивчається, і наступними розділами, накреслення перспективних ліній формування мовних знань і мовленнєвих умінь).

Водночас методика формулює власні, лінгводидактичні принципи.

1. *Уваги* до матерії мови, до розвитку мовленнєвих органів.

2. *Розуміння* мовних значень – лексичних, граматичних, ролі морфем і синтаксичних одиниць.

3. *Оцінка* виразності мовлення передбачає навчання учнів відчувати в мові експресивні засоби – пестливості, доброзичливості; формування уміння сприймати поетичні твори.

4. *Розвитку* чуття мови, спрямованого на формування в учнів:

– усвідомлення правильності свого і чужого мовлення;

– розуміння ролі слова, словосполучення в оформленні і передачі думки;

– уміння виділяти логічний наголос, уповільнювати чи пришвидшувати читання;

– уміння усно й письмово висловлювати свої думки;

– володіння культурою усного і писемного мовлення.

5. *Координації* усного і писемного мовлення, за яким освоєння усного мовлення передуює писемному.

6. *Пришвидшення* темпу навчання. Засвоєння інших шкільних предметів перебуває в залежності від засвоєння мовних знань.

Окреслені принципи враховуються при доборі часткових методів і прийомів навчання української мови [4].

Сучасними лінгводидактами виокремлено власне методичні принципи, які зорієнтовують майбутніх учителів початкової школи на внутрішньодисциплінарну інтеграцію знань і вмінь студентів з лексикології й граматики, лексикології і мовленнєвих здібностей, усного й писемного мовлення, мовленнєвої діяльності й культури мовлення. До того ж виділені принципи спрямовані на формування лексичної компетентності студентів:

- *принцип взаємозв'язку розвитку усних і писемних видів мовленнєвої діяльності*, який полягає в доцільному виборі форми спілкування. Цей вибір мовлення залежить насамперед від умов, мети, характеру спілкування, кількості учасників. У навчальному процесі студенти паралельно збагачують словниковий запас та розвивають уміння й навички слухання, говоріння, читання й письма. Це зумовлено тим, що всі види мовленнєвої діяльності характеризуються цілеспрямованістю й складаються з кількох послідовних фаз (орієнтування, планування, реалізації та контролю). Відповідно до цих фаз і здійснюється окрема мовленнєва дія, що залежить від мовленнєвої ситуації, наприклад, необхідності відповісти на запитання, спонукати до дії, написати листа тощо. Кожна мовленнєва дія містить етап підготовки висловлювання (усвідомлення мотивів, мети спілкування, прогнозування результатів), структурування висловлювання (відбір мовних одиниць, розташування їх у певному порядку на основі оперативної мовленнєвої пам'яті), перехід до зовнішнього мовлення (звукове або графічне оформлення висловлювання);

- *принцип зв'язку розвитку мовлення з формуванням лексичної компетенції* зумовлений тим, що мовленнєві уміння й навички залежать від рівня теоретичних знань лексико-семантичної системи, володіння нормами літературної мови. Лексична компетентність у студентів формується відповідно до сформованих мовних умінь і навичок як засобу пізнання, спілкування, самовираження людини. Комунікативна зорієнтованість навчання зумовлює необхідність поєднання різнорівневих та різноаспектних мовних явищ, що функціонують у мовленні комплексно, у тісному взаємозв'язку;

- *принцип зв'язку розвитку мовлення з формуванням стратегічної компетенції* забезпечує реалізацію діяльній (стратегічній) змістової лінії. Лексична компетентність майбутніх учителів початкової школи залежить від розвитку загальнопізнавальних, організаційних, естетичних, творчих умінь, ціннісних орієнтацій, від опанування стратегій, що визначають оптимальність мовленнєвої діяльності, спрямованої на розв'язання навчальних завдань і життєвих проблем;

- *принцип зв'язку розвитку мовлення з формуванням соціокультурної компетенції*, який сприяє забезпеченню єдності змісту і форми спілкування, бо враховує поведінковий його аспект. Формування лексичної компетенції майбутніх учителів початкової школи, зокрема вмінь сприймати й розуміти думки інших та планувати й створювати власні висловлювання, забезпечує навчання лексикології на основі текстів, що сприяють опануванню національних і загальнолюдських культурних та духовних цінностей, норм, які регулюють стосунки між поколіннями, народами, націями. Дидактичний матеріал у вигляді текстів різних стилів, типів і жанрів мовлення дозволяє не тільки визначати стилістичні й граматичні функції мовних одиниць, забезпечувати практичну спрямованість засвоєння учнями лінгвістичної теорії, а й розвивати морально-етичні та естетичні цінності особистості, формувати в студентів лексичну компетенцію в органічній єдності з соціокультурною.

Необхідність урахування сучасних специфічних принципів навчання лексикології та формування лексичної компетентності майбутніх учителів початкових класів зумовлюють вимоги до всіх компонентів навчального процесу: цілей і завдань формування змісту, добору форм і методів, стимулювання, планування, аналізу результатів та ефективного впровадження технологій навчання.

Практичним аспектом пропонованої методичної концепції передбачено формування лексичної компетентності шляхом виконання системи вправ на формування умінь передкомунікативного орієнтування, умінь встановлювати контакт і спілкуватися; опанування професійної лексики; оволодіння технікою і культурою мовлення тощо. Безперечно, робота над лексикою на практичних заняттях реалізується через систему тренувальних вправ, зокрема:

- лексичний розбір, що передбачає розкриття лексичного значення слова, віднесення аналізованого слова до певної групи й характеристику найважливіших його ознак;
- добір власних прикладів для обґрунтування лексичного явища;
- уведення в контекст речень і різних лексичних категорій;
- розташування поданих синонімів у порядку градації або в порядку зменшення інтенсивності дії, міри, ознаки;
- групування слів за певними ознаками, групами, класами;

- згортання складної синтаксичної конструкції у реальне слово і, навпаки, розгортання реального слова у складну синтаксичну конструкцію;
- аналіз текстів професійного спрямування для усунення повторів, вибору контекстно доцільного слова з кількох поданих, редагування тексту;
- спостереження над використанням різних лексичних груп задля відповідного стилістичного спрямування тексту;
- усунення лексичних помилок у чужому та власному мовленні, пояснення причин їх виникнення.

Для вироблення в студентів точності і лаконічності висловлювань, усвідомлення і засвоєння ними особливостей писемного професійного мовлення лінгводидактичною стратегією запропоновано систематичну роботу над аналізом наукових текстів, фахових джерел. Ефективними у пропонуваній стратегії виявилися підготовка і проведення фрагментів навчально-тренувальних уроків, виховних заходів, виконання рольових і сюжетних ігор, підготовка і проведення навчальних вистав, дія яких створює сприятливі умови для саморозкриття і самореалізації особистості, вироблення навичок самопрезентації і самовираження.

Висновки. Вивчення й аналіз наукових праць із досліджуваного питання засвідчує різноаспектність проблеми формування лексичної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Ефективність цього процесу залежить від методично правильного вибору форм, методів і принципів навчання, органічного взаємозв'язку аудиторної і самостійної роботи студентів, урахування їхніх професійних запитів і потреб.

Перспективним для подальших пошуків у напрямі дослідження вважаємо науково-практичне обґрунтування системи форм навчання, що стоятиме ефективному засвоєнню майбутніми вчителями початкових класів лексикології і фразеології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горошкіна О. М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю : монографія / О. М. Горошкіна. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 362 с.
2. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії : навч. посібник для студентів вищих закладів освіти / С. О. Караман. – К. : Ленвіт, 2000. – 272 с.
3. Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / за наук. ред. М. С. Вашуленка. – К. : Літера ЛТД, 2011. – 364 с.
4. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах : [підр. для студентів філологічних факультетів університетів] / [М. І. Пентиліук, С. О. Караман, О. В. Караман та ін.]; за ред. М. І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2005. – 400 с.
5. Савченко О. Я. Дидактика початкових класів : підручник для студ. пед. факультетів / О. Я. Савченко. – К.: Абрис, 1997. – 304 с.
6. Сербенська О. Викладання української мови в контексті сучасних вимог / О. Сербенська // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1998. – №4. – С. 120-125.
7. Пасинок В. Г. Теорія і методика мовленнєвої підготовки вчителя в університеті : [монографія] / В. Г. Пасинок. – Харків : Основа, 2000. – 306 с.
8. Пентиліук М. Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. Пентиліук, А. Нікітіна, О. Горошкіна // Дивослово – 2004. – №8. – С. 5-9.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2017